

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Норма	
Владо Ђукановић	
<i>Нейројисни мигрантии</i>	1
Весна С. Николић	
<i>Префиксоид НАНО-</i>	4
Ана Мацановић, Ивана Маринковић	
Мандић, Јована Јовановић	
<i>Могу ли сјајаре речи бијити модерне?</i>	6
Преиспитивања	
Душка Кликовац	
<i>Муке с глаголом ТРЕБАТИ, и даље</i>	11
Павле Ћосић	
<i>Како настају језички митови</i>	21
Предлози	
Дејан Милорадов	
<i>О итранскрипцији једног 'француског'</i>	
<i>имена</i>	23
Осветљавање	
Бојана Милосављевић	
<i>Они никада нису код куће – О хиперболи</i>	
<i>у разговорном језику</i>	25
Слободан Новокмет	
<i>Бубе, муве и мушцице у глави?</i>	32
Мали савети	36
Одлуке Одбора за стандардизацију	
српског језика	38
<i>Повеље Матице српске за негововање</i>	
<i>језичке културе</i>	41
Писци о језику	51

УРЕДНИЦИ

Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО

Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО
МИЛОРАД ТЕЛЕБАК
Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1
Телефон: 021/420-199, лок. 265
Издавач: Матица српска
Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катјарина Сунајко

Коректор
Таијана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Шпеифан

Компјутерски слог
Владимир Вајић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
www.maticasrpska.org.rs/jezik_danas
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
финансијски је помогло штампање овог гласила Матице српске

СIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1–2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

о Џејмсу Бонду биће музејска историја... (www.politika.rs), Познато је да орално уношење нано чесице златна позитивно утиче на многе функције организма, укључујући кожнићивне и имунолошке (www.purpleraincosmetics.com), Чесице алуминијума нано величине које се 'избацују' у атмосферу изазивају дегенеративне болести, изјавио је неурохирург (www.strogopovjerljivo.com), Посебно је значајан ефекат који изазивају ове нано-чесице на мозак и на кичмену мождину, а који су у порасту на листи дегенеративних болести (www.strogopovjerljivo.com), Борба против можданих тумора је уз помоћ „миноксантрона“ у нано-каисулама била ефикаснија... (www.blic.rs). Поред тога, јављају се и примери нано крема, крема за лице са нано-златом, нано мозак, нано сребро, нано-имланти, нано-тело, нано-чић, али и наноробот, нанотехнологија, нанокаисуле и сл. Напазимо, дакле, примере за три различита начина писања: састављено, растављено и полусложеничко (тј. са цртицом). Како би се овакве неуједначености у будућности избегле и начин писања лексема са префиксоидом нано- коначно канонизовао, ваљало би да се у неком од наредних издања *Правоииса* нађе и део који ће садржати смернице у вези са начином писања оваквих спојева. Наш је предлог да уједначавање иде у правцу спојеног писања, као што су, уосталом, написане све потврде дате у оквиру речничког чланка одреднице нано- у Речнику САНУ.

*Ана Мацановић
Ивана Маринковић Мандић
Јована Јовановић*

МОГУ ЛИ СТАРЕ РЕЧИ БИТИ МОДЕРНЕ?

Предмет овог рада чине застареле и старокњижевне речи, које се налазе на периферији лексичког система српског језика. Ове речи се полако губе из нашег језика, а важно их је похрањивати, баштинити и бележити као значајно културноисторијско наслеђе српског народа. Управо је ово један од најважнијих задатака свих лексикографа који раде на *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ.

Шта се подразумева под старим речима у српском језику? Неке речи у нашем језику сматрају се старима због тога што именују предмете и појаве који више не постоје – нпр. *Византија*, *дијак*, *олигархија*. У Речнику САНУ такве речи означене су као *историзми*. Другој групи припадају тзв. *застареле речи* – оне су некада биле уобичајене у језику, а данас су замењене

синонимима који су у активној употреби – нпр. *језикословац*, *комплименташ*, *писменица*. Трећу скупину чине *архаизми* – лексеме које су такође потиснуте из употребе, али се из стилских разлога јављају у књижевним делима – нпр. *ђумрукана*, *кир*, *самарија*. Коначно, четврту групу чине старе речи које припадају ранијим фазама развоја српског књижевног језика, те су често необичне и застареле по својим гласовним, морфолошким или творбеним обележјима – нпр. *воздух*, *џрамајически*, *џричасије*. Овакве лексеме маркирају се као *стиарокњижевне*.

У описним речницима српског језика под *историзмима* се подразумевају речи које су застареле у језику зато што се појаве и предмети које они именују не сусрећу у савременом животу. Стога историзми немају синониме у данас активном лексичком фонду. Њима су се некада именовале различите титуле, звања, занимања и сл., нпр.: *беџ*, *велможа*, *дијак*, *жујан* и др.; затим историјске државе, области, административне целине и њихови становници, нпр.: *Аусџроуџарска*, *Визанџија*, *Јуџославија*; *Илир*, *Латин*, *Османлија*. Историзмима се обележавају и различити облици владавине, као нпр.: *олиџархија*, *сињорија*, *џиријумвираџ*. Занимљиве су и новчане јединице које су некада биле у оптицају: *асџра*, *џалир*, *филир*, као и ратничка опрема, многима позната из епске народне поезије: *буздован*, *димискија*, *џефердар* и сл.

Важно је имати у виду и то да не морају сва значења једне речи бити застарела. Тако је нпр. свима добро познат *џасус*, односно 'краћи део текста, одломак који почиње новим редом', у свом секундарном значењу одређен као историзам, јер се њиме у Старом Риму означавала 'јединица за дужину која се мерила двоструким кораком'. Такође, опште је познато да је *џедаџоџ* данас 'онај који се бави педагогијом као науком, стручњак за педагогију, односно онај који се бави васпитањем и образовањем младих (нпр. наставник, учитељ, васпитач)'. Занимљиво је, међутим, да се педагогом код Старих Грка сматрао 'роб који је водио дете свога господара у школу (односно педагогију)', док је у Старом Риму то био 'учени роб који је подучавао, образовао дете свога господара'.

Дакле, историзми именују појаве и предмете којих нема у савременом животу, већ се везују за неко историјско раздобље. Управо зато ове лексеме немају синониме у савременом језику. Ипак, то не значи да их из језика треба протерати; напротив, широка лепеза значењских група у оквиру историзама указује на наше богато историјско наслеђе. Историзми су веома значајни и често се употребљавају у историографским делима и уџбеницима, али њихова употреба није стилски ограничена. То што одређени предмети и појаве више не постоје не значи да не постоји потреба за њиховим именованњем и да се данас не помињу.

Поред историзама, Речник САНУ као посебну скупину издваја и *заста-реле речи*. У питању су речи које су се употребљавале у прошлости, мање или више су познате савременим говорницима, а замењене су синонимима који су данас у активној употреби. На пример, године 2014. прослављена је двестогодишњица Вукове *Писменице српскога језика*, коју би неки модерни Вук данас насловио *Грамаџиком српскога језика*. Наука о језику, одн. *лингвистика*, у 19. веку називала се *језикословљем*, а колеге *лингвисти* – *језикословцима*. Данашња *слова*, или стручнијом терминологијом – *џрафеме*, некада су се називала *писменима* или *буквама*. Отуда се књига из које прваци уче слова назива *букваром*.

Речник српскога језика Матице српске помиње неколико значења речи *слово*, а међу њима је примарно *слово* као 'писмени знак у азбуци или абецеди, који обично одговара одређеном гласу', односно, *слово* као 'типографски знак одређеног облика и величине, који се употребљава у штампању каквог текста'. Матичин речник, затим, бележи и секундарна, застарела значења лексема *слово* у нашем језику, а то су значења 'реч', 'говор, беседа'. У једном од својих застарелих значења реч *слово* појављује се и у називима многих старих словенских писаних споменика. Данас би се, рецимо, поетски спис *Слово љубве* деспота Стефана Лазаревића вероватно назвао *Беседом о љубави*, док би филолошка расправа *Слово о писменима* Црнорисца Храбра, један од најстаријих споменика који сведоче о почецима словенског просвећивања и покрштавања – добила име *Беседа о писменима*, тачније – *Беседа о словима*. Премда се у савременом српском језику лексема *слово* сматра застарелом када означава 'реч', у многим словенским језицима ово је и даље њено основно значење, наслеђено још из прасловенске епохе. Тако је нпр. у руском, белоруском, украјинском, пољском и чешком језику.

Већини говорника српског језика вероватно је прва асоцијација на лексему *јадеж* 'одређени облик именских речи'. Међутим, *јадежом* се у нашем језику некада називала и било каква 'падавина (киша, град, снег и сл.)'.

Старим речима припадају и *архаизми*. Посреди су такође речи које су припадале неком прошлом раздобљу, али су данас потиснуте из активне употребе, тачније, замењене су савременим синонимом. За разлику од застарелих речи, појава архаизама у књижевноуметничким и каткад публицистичким текстовима представља стилско обележје аутора. Присетимо се Станковићеве *Нечистије крви* и Софкиног оца Ефенди Мите или чувеног Стеријиног шкртице Кир Јање. Ова два књижевна јунака, осим наглашене љубави према новцу, повезују и непроменљиве именице *ефенди* и *кир*, које као титуле стоје уз њихова лична имена, припадају групи архаизама и уместо њих данас се користи именица *џосиодин*. Свима је добро познат и аутентични самарција Петрак из Ћопићеве *Баџије сљезове боје*. Иако је ово занима-

ње данас ретко, *самарџије* и даље постоје, само што су познате као *седлари*. Подсетимо се и Андрићеве приповетке *Пути Алије Ђерзелеза*, у којој реч *ђумрукана* има несумњиву стилску функцију обележавања колорита епохе. За разлику од Алије Ђерзелеза, који је морао проћи *ђумрукану*, данас се у повратку с каквог путовања мора прећи *царина*.

Када су у питању старе речи, треба напоменути да се приликом њихове лексикографске обраде јављају извесни проблеми. Наиме, каткад је тешко одредити ком типу старих речи припада нека одредница. Са историзмима је на први поглед лако, јер, како је речено, појам који они именују више не постоји. Међутим, поставља се питање да ли се *историзмом* може сматрати и позната реч, која је ушла у наш језик пре само две-три деценије и донедавно је била у широкој употреби, али данас предмет који она означава више не постоји. Нпр. уређаји попут *вокмена*, *дискмена* и *џејмера* били су популарни 90-их година прошлог века, али су, захваљујући развоју модерне технологије, врло брзо превазиђени. Стога се лексикографи питају која је временска дистанца довољна да би се нека реч окарактерисала као историзам. Вероватно ће тако за деценију-две и сви *џаблеџи*, *џачскринови*, *ајфони*, *смартфонови* и остали производи савремене технологије бити увелико превазиђени, а неки други *језикословци* о њима ће говорити као о старим речима.

Тешкоће у изради описних речника могу задавати и архаизми, па се лексикографи често питају колико је потврда из књижевних дела потребно како би се нека реч или пак неко њено значење одредили као архаични. Другим речима, постоји дилема да ли се нека стара реч може прогласити архаизмом само на основу усамљеног примера у савременом књижевном опусу неког писца.

Наш књижевни језик је прошао кроз различите фазе у свом развоју, па се тако неке старе речи из Речника САНУ везују за српскословенску епоху (нпр. *боџомрски*, *васкрсеније*) или рускословенску епоху (нпр. *воздух*, *начелничество*), док се неке одређују као црквенословенске (*безбожије*, *боџослужје*). Како би се предупредиле евентуалне грешке у прецизном одређивању ком типу старог књижевног језика припадају одређене речи, од 11. тома у Речнику САНУ све лексеме које одсликавају фазе у развоју српског књижевног језика обједињене су као старокњижевне. Многе од ових речи имају карактеристична фонетска и творбена обележја, захваљујући којима их лексикографи обележавају као старокњижевне. То су најчешће црквенословенски суфикс *-ије*, руски одн. рускословенски префикси *во-* и *со-*, придевски суфикс *-ески* и сл.

Ипак, не звуче све речи у чијем се саставу налази неко од ових творбених обележја необично и нису све изашле из употребе. Тако се нпр. у свакодневном говору уобичајено употребљава глагол *васиџаџи*, те се ни префикс

vas- у њему не осећа као заоставштина српскословенског књижевног језика. Такође, добро су познати поздрави које православни верници међусобно упућују за *Ускрс* одн. *Васкрс*. Народни облик *Ускрс* и његов српскословенски еквивалент *Васкрс* нормативни су у савременом српском језику. У поздравима, међутим, није се уобичајило народни изговор *Христ̄ос ускрсну*, већ само српскословенско *Христ̄ос васкрсе* и рускословенско *Христ̄ос воскресе*. Хибридни, облици *Христ̄ос васкресе* и *Христ̄ос воскресе* нису нормативни јер представљају мешавину елемената из двеју фаза књижевног језика.

Уместо закључка, покушајмо да одговоримо на питање постављено у наслову овог рада: *могу ли заиста старије речи бити модерне?* Уколико вас упитају јесте ли били скоро на неком *јуџијешесџијвију*, несумњиво ћете разумети питање, иако лексема *јуџијешесџијвије*, са лингвистима препознатљивим црквенословенским суфиксом *-ије*, припада старом типу књижевног језика. У новије време савремени говорници освежавају свој језички израз баш употребом ове именице уместо облика *јуџиј* или *јуџијовање*. Подсетимо се Доситејеве забелешке да „Језик има своју цену од ползе коју узрокује”, која нам је и даље, после више од 230 година, разумљива. Црквенословенизам *јолза* употребљавао се у 18. и 19. веку напоредо са именицом *корисџиј*, али оне нису биле апсолутни синоними. *Полза* је, наиме, представљала духовну добробит, а *корисџиј* материјалну. Будући да су у последње време поново актуелне Доситејеве просветитељске идеје, *васкрсла је* у језику и именица *јолза*, управо у оном значењу у којем су је Доситеј и његови савременици користили. Није само модерна ова именица, већ и њене изведенице попут придева *јолезан*, *оџиџијейолезан*, глагола *јолзовайџиј* и сл.

На основу наведеног, можемо закључити да старе речи ипак могу бити модерне. Њихова употреба у савременом језику обогаћује и освежава свакодневни дискурс, чиме се овакав лексички слој чува од заборавља као значајно српско културноисторијско наслеђе.

